

SOVYETLER DÖNEMİNDE RUSYA'NIN DAĞLIK KARABAĞ POLİTİKASI

Beşir MUSTAFAYEV*

Özet

Kafkaslarda, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan, Rusya-Ermenistan, ABD-AB'nin ortak çıkarlarını dikkate alırsak bu bölgede istikrarın tesisinin ne kadar zor olduğunu bir kere görebiliriz. Geçtiğimiz yüzyılda dünya haritasında idari ve siyasi şeklinin değişmesine göre Kafkasya ile mukayese edilebilecek ikinci bir bölge yoktur. Kafkaslarda hem yerel coğrafyasından hem de jeopolitik bakımdan merkezi önem taşıyan vaka Azerbaycan'ın Karabağ bölgesidir. Karabağ, aynı zamanda Ermeniler açısından "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekleştirilmesi için sembol özelliği taşımaktadır. 1938-1953 yılları Sovyetlerde "suçlu halkların sürgün" dönemi olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca gösterdikleri çetin mücadeleye ve kazandırdıkları zafere rağmen, Sovyetler Birliği (Ruslar), kendi vatandaşlarından Türk ve Müslüman olanları "halk düşmanı" ilan ederek cezalandırma yoluna gitmiştir. Ne tesadüftür ki, bu sözde halk düşmanlarının hepsi Ermenistan'da yaşayan Müslüman halklardır. Anlaşılan o ki, Rusların asıl amacı Ermenistan'ı Müslüman nüfusundan arındırmak idi. Böylece Azerbaycan'ın toprak sorunu bir daha hiç çıkmamak üzere ve çözüm umudu vaat etmeksizin Kafkasya ve dünya gündemine girmiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Taşnak, Karabağ, Sovyetler, Rusya, Ermeni.

Abstract

Taking into consideration the common and mutual interests among the lines Turkey-Georgia-Azerbaijan, Russian-Armenia and the USA-EU in the Caucasus, one may easily realize that it is too difficult to establish a long-during peace in this region. There is no another region in the world as the Caucasus that were so deeply affected by the administrative and political changes in the world order. The Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan is an important case in terms of both its local geographical features and wider geopolitical aspects of the Caucasus. Nagorno-Karabakh is vital for the Armenians in order to realize the dream of Greater Armenia. The years between 1938 and 1953 are marked in the Soviets as the period of "punishing of the gu-

---

* Doç. Dr. Beşir Mustafayev, İğdir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, besirmustafa@gmail.com

ilty peoples". Although Muslim peoples of the Caucasus struggled against the Germans and many difficulties during the Second World War and contributed to the Soviet victory, the state labelled its own Turkish citizens and other Muslims as "public enemies" and punished just after the war. Accidentally, those identified as "public enemies" in Armenia were only its Muslim citizens. It is clear that the main purpose of Russia was to make ethnic cleansing in the South Caucasus and to remove also the Muslims living in Armenia. By this way, the question of territorial integrity of Azerbaijan entered permanently the world agenda, without promising for any solution.

Keywords: Azerbaijan, Dashnaks, Karabakh, Soviets, Russia, Armenia

Günümüzde Azerbaycan'ı uğraştıran en büyük meselelerden birisi olan Dağlık Karabağ¹ sorunu kapsamında Ermeni meselesinin esas başlangıcı 1918 (*Kuzey Azerbaycan Devletinin oluşumu*) ve 1920 (*Sovyet Rusya'sının Azerbaycan'ı işgalî*) yıllarına rastlamaktadır.

Azerbaycan'ın bir parçasından Karabağ isimli bir idari bölge ünitesi yaratılması, Çarlık Rusya'sı ve Sovyet dönemlerinde ülke nüfusunun Rus olmayan diğer azınlığı yönetmede kullanılan uzun vadeli Rus tatbikatının sadece bir örneği idi. Bu sebeple hali hazır ihtilafın bir analizi için en azından çeşitli kritik tarihi amillerin akademik olarak incelenmesi gerekir. Karabağ'ın oluşumu ve bunu çevreleyen Bolşevik Rus politikasının tanıtılması, Taşnak faaliyetlerine zemin hazırlanması Sovyetler öncesi sınırlar, nüfus hareketliliği, hem Azerbaycan Türklerinin hem de Azerbaycan'da azınlık teşkil eden Ermenilerin toprak iddiaları hakkında ileri sürdükleri isteklerin araştırılması konumuzun muhtevasını oluşturmaktadır. Araştır-

---

¹ Dağlık Karabağ: Büyük bölümü bugünkü Azerbaycan ile Ermenistan arasında, güney bölümü İran içinde kalan, yaklaşık 18 bin kilometrekarelik bölgenin adıdır. Karabağ ise bu bölgenin içinde 4.392 km² alanı teşkil etmektedir. Ermenilere göre Karabağ'da M.Ö 7. yüzyıldan beri Ermeni nüfusu ve kültürü egemendi. Azerbaycan tarihçilerine göre ise Ermeniler Yunanistan'ın Teselya (*Selanik*) bölgesinden, Doğu Anadolu'ya gelip Urartuların egemenliğinde yaşayan, sonra da Kafkasya'ya göçen yabancı bir halk olup, bölgenin esas sahipleri kendileriydi. Karabağ bölgesi 1555'te Amasya anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne katılmış; 1735'de Gence anlaşmasıyla İran'a bırakılmış, 1828'da Türkmençay anlaşmasıyla Çarlık Rusya'sının hâkimiyetine girmişti. Kafkas dağlarının güney doğusunda yer alan 4392 km²'lik Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde Kür (Kura)-Aras nehirleriyle Gökçe gölü arasında, batıda Ermenistan sınırına, güneyde İran sınırına çok yaklaşan, kuzeyden güneye 120 km, doğudan batıya 35-60 km uzunlukta dağ ve ovalardan oluşan bir bölgedir. 1989 nüfus sayımında bölgenin nüfusu % 22 Azerbaycan Türkü, % 77 Ermeni olmak üzere 190 bin civarında idi. Karabağ, 17 mahalleye bölünmüştür. Sisyan, Demirci, Arlanlı, Küpara, Berküşad, Bahab Yurt, Kebirli, Cavanşir, Haçin, Çilebird, Dizah, Hırda Para, Otuz iki, Yirmi dört, Karaçorlu, Verend ve Açan Türk mahalleleri. Birkaç köy istisna olmakla 12 mahal bütünlükle Türklerden ibaret idi. Dizah, Verend, Çilebird, Haçin ve Talış mahallelerini, Türk ve Ermeni köyleri teşkil ediyordu. Bu bölgede maden yatakları, mineral sular, orman ürünleri ve tatlı su balıkçılığı ile iktisadi yönden önemli bir merkezdir. 210 bin hektar tarıma elverişli arazisi vardır. Toprak olarak Azerbaycan arazisinin %5'ne sahiptir. Karabağ, Kafkasya'nın hâkim bir noktasında, Azerbaycan'ı Ermenistan'ı ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumdadır. (Qarabaği 1991: 3-4; Aydın 1991: 367-368).

mamız bu ihtilafa bürünmüş olan bir çözümün arasında mevcut olan sorunlar hakkında bir perspektifi ele almaktadır.

Azerbaycan topraklarında Türkler dışında birçok etnik azınlık yaşar. Bunlar içinde Rus istilasından sonra İran ve Osmanlı topraklarından göçenlerle sayıları hızla artan Ermeniler önemli bir yer tutmaktadır. Türkmençay antlaşmasının (1828) ardından Birinci Nikola bu göçmenlerin yoğun olarak buldukları Erivan (*İrevan*) ve Nahçıvan hanlıklarının toprakları içinde yerleştirdi ve bir Ermeni bölgesi oluşturdu. İki toplum arasında dinî ve millî konular başta olmak üzere pek çok alandaki farklılıklar, Rusların Kafkasları işgali sonrası Müslüman-Ermeni çatışmalarına sebep oldu.

Kafkasların stratejik önemi Rusya ve Batılı güçlerin ortak menfaatleri güdümünde yürütülmekteydi. Kafkaslar ve Azerbaycan tarih boyunca bölge ve dünya için önemli geçiş yollarından olmuştur. Tarihi İpek Yolu'nun bir bölümü Azerbaycan'dan geçerek, Batılı ülkelere ulaşırdı. XIX. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Karadeniz ve Azak denizi'nden geçen nakliye gemileri Volga üzerinden Hazar denizi'ne oradan da Türkistan'a aynı yoldan Avrupa ve Baltık denizi'ne giden malların kolay ve ucuz taşınmasını sağlıyordu. Bu durumda gücü elinde devam ettirmek isteyen Rusya, bölgede nüfuz dengeleriyle sürekli ilgilenmekteydi. Özellikle Karabağ eksenli Ermeni halkının iskân politikası bunun için kullanılmaktaydı.

Rus Çarlığı'nın çökmesi üzerine Kafkaslarda yaşayan halklar millî ve manevî hürriyetlerini elde etmek için ayaklandılar. Bu hareketle halklar "*kendi geleceğini tayin etme hakkını*" kullandılar. Yapılan genel seçimler sonucunda meydana gelen Kafkas halkları Parlamentoları, milletin istediği gibi ülkeyi yönetme azmi ile her türlü müesseselerini vücuda getirdiler. Bunun neticesinde bağımsızlıklarını elde ettiler. Kuzey Azerbaycan, Kuzey Kafkasya (*Dağıstan*), Ermenistan ve Gürcistan devletleri ortaya çıktı. Ardından Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, başta Azerbaycan olmak üzere millî mukadderatlarını elde eden halklara karşı saldırıya geçmiştir. Üstün kuvvetlerine dayanarak bu devletleri ortadan kaldırdılar. Böylece bu halkları '*Kızıl Komünist*', ülkeleri ise '*Sovyetleştirdiler*'.

Batılı devletler ve Rusya, başta Osmanlı ve Azerbaycan olmak üzere bütün Müslüman ülkeler ve halklar aleyhindeki her hareketi desteklediği bilinmektedir. Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) neticesinde imzalanan Berlin antlaşması ile Ermeni meselesi, Anadolu'da ve Azerbaycan'da çıkarları olan Rusya ve Batılı devletlerin Türklere karşı araç olarak kullandıkları bir sorun haline gelmiştir². Olayların ortaya çıkışında ve yayılmasında Ermeni örgüt-

² Günümüzde oluşan bu olaylar karşısında Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a ve dünyaya değişik platformlarda 3 maddelik şu tezini duyurmaktadır: 1) Türkiye ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınmalı, 2) İşgal edilen Azerbaycan topraklarının geri verilmesi, 3) Sözde Ermeni soykırımı meselesi ile Ermenistan ve Ermeni diasporasının dünyayı bu konuda haksız yere meşgul etmekten vazgeçmesi. (Şimşir 2006: 29-278-279; Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, 1970: 4-5).

leri önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Taşnaksütyun örgütünün ortaya çıkışına kadar Maveray-ı Kafkas'ta barış hâkim durumda idi. Oysa Taşnaklar ve Bolşevikler geldiler, din ve ırkçılık faaliyetleriyle sırf Ermenistan için Ermenilerden meskûn bir toprak parçası oluşturmak istediler.

Sovyet Rus Yönetiminin Karabağ İle İlgili Göç Politikası

Nisan-Aralık 1920'de Lenin ve Stalin'den Kafkasya'yı Bolşevikleştirme emrini alan Kızıl Ordu, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız Cumhuriyetleri tarihe gömdü. 28 Nisan 1920'de Bolşevikler Bakü'ye girdi. Ertesi gün Taşnak Ermeni hükümetine şu kesin uyarı yollandı: "*Sovyet Azerbaycan'ındaki işçi-köylü hükümetinin devrim komitesi adına talepleri şudur*".

- 1) İlk olarak ordunuz Karabağ ve Zengezur'u terk edecek.
- 2) Daha sonra kendi gerçek sınırlarınız içine çekileceksiniz.
- 3) Nihayet halklar arası boşazlaşma durdurulacak.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Azerbaycan Sosyalist Devrim Komitesi Ermenistan ile savaşmayı göze almıştır. Böylece Ermenistan ileride dünya kamuoyunu saldırıyı bizzat Azerbaycan tarafının başlattığına, kendisinin ise sadece saldırıya karşılık verdiğiğine ikna etme imkânı bulacak olan Osmanlı ile karşı-karşıya gelecektir. Nahçıvan-Ermenistan sınırında yaşanan olaylar sırasında abluka altında hammaddesiz kalan Ermenistan, Türk sınırlarını ele geçirmekle suçlanmış, yabancı güçler bu olayı içtenlikle desteklemiştir. Bu olaylar Güney Kafkas'taki gelişmelerin bu yönde cereyan edeceğini ortaya koymaktaydı (Ayrapetyan 1992: 31-48).

1 Aralık 1920'de, Rusya Komünist Partisinin Kafkas sorumlusu Orconikidze'nin başkanlığında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Komünist Partisi temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Azerbaycan temsilcisi Neriman Nerimanov, Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini Ermenistan'a bırakarak, Türklerle Ermeniler arasındaki tarihsel kavgaya son verdiğini ilan etti. Karar Orconikidze tarafından Lenin ve Stalin'e ulaştırıldı ve 4 Aralık 1920 tarihli Pravda gazetesinde milliyetler komiseri Stalin'in bu kararı tarihte benzeri görülmemiş bir olay olarak kutsadığını anlatan haber çıktı. Ancak bunun Ermeni Bolşeviklerini ve genel kamuoyunu etkilemek için yapılan bir manevra olduğu kısa sürede anlaşılacaktı. Moskova (*16 Mart 1921*) ve Kars antlaşmalarının (*13 Ekim 1921*) ödülü olarak Ermenistan-Türkiye sınırında bulunan Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı otonom bölge olarak tanımlandı. O tarihlerde Nahçıvan nüfusunun yüzde 85'ni Azerbaycan Türkleri, yüzde 15'ni Ermeniler oluşturduğu için Ermeniler karara itiraz etmediler. Bir ay sonra, Bolşevikler Zengezur bölgesinde Taşnaklar tarafından yönetilen bir Ermeni direnişi ile karşılaşp, Zengezur'u Ermenistan ile Azerbaycan arasında paylaşırken da ses çıkarmadılar (Mustafayev 2009: 275-276).

5 Temmuz 1921'de Rusya Komünist Partisi Kafkasya bürosundan Stalin, Orconikidze ve Nerimanov gibi yetkililerin katıldığı toplantıda yine fikir

değiştirildi ve Karabağ bu sefer Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanımlandı. Dahası bölgenin sınırları çizilirken, Karabağ'ın Ermenistan'la ilişkisini kesmek için Lâçin bölgesi Azerbaycan'a bırakılmıştı³.

Ruslar, Ermeni Bolşevik ve Taşnaklar ile işbirliği yaparak verilmiş bölgelerin önemsiz ve değersiz toprak parçalarından ibaret olduğunu, Azerbaycan'ın ise Rusya'nın nezdinde de hiçbir kıymeti bulunmayan bu bölgelerden kurtulduğu için sevinmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu olaylar karşısında Azerbaycan'ın "*Sağlam Komünistleri*" sessiz kalmakla yetinmişlerdir. Orconikidze'nin başını çektiği "*Azerbaycan'ın menfaatlerini savunan*" grup karşısında "*Milli Komünistler*" sindirilmiş tavır sergiliyorlardı. Hatta N. Nerimanov Bakü Sovyeti'nin toplantısında, Sovyet Azerbaycan'ına mahsus askeri birliklerin Zengezur'u terk ettiğini söylemekle yetinmemiş, Azerbaycan'ın sahip olduğu servetlerin Sovyet Ermenistan'ının istifadesine sunulduğu müjdesini de "*komünist yoldaşlarla*" paylaşmıştı. Ertesi gün Orconikidze aynı haberi Bakü'den Lenin ile Stalin'e müjdeliyordu. Azerbaycan topraklarının parçalanması ve Türk topraklarının Ermenilere bağışlanmasında hiç şüphesiz ki "*en büyük hizmet*" Stalin'in olmuştur. Azerbaycan'ın kendi topraklarından böyle kolay, "*proleter, kardeşlik ve beraberlik*" gibi Bolşevik sloganlarına inanarak el çektilmesi Sovyet ideolojisinin başarısı gibi de değerlendirilebilir. Yalnız bir ayrıntıyı unutmamak gerekiyor ki Lenin'in halklar dostluğu ideolojisine inanan Azerbaycanlı komünistler halkın topraklarını Taşnaklara bağışlarken, Lenin'in etrafında adeta canlı duvar ören Ermeni asıllı Komünistler (*Şaumyan, Mikoyan, Daniyan vb.*), Ermenistan'ı Azerbaycan'dan koparılan topraklar sayesinde genişletmek yönünde faaliyet göstermekteydiler (Adres Kalendar Azerbaydjanskiy Respubliki 1920: 28). Azerbaycan her ne kadar "*özgür*" sosyalist cumhuriyet gibi gözükse de ülke yönetiminde diğer milletlerin temsilcileri, S. M. Kirov (*Rus*), S. Orconikidze (*Gürcü*), A. Mikoyan (*Ermeni*), L. Mirzoyan (*Ermeni*) söz sahibi idiler. Öteki Kafkasya Cumhuriyetleri'nde Sovyet totaliter rejimin yaratılması süresinde Gürcü ve Ermeniler aktif rol oynadıkları halde Azerbaycan'da bu görevi üstlenen kişilerin gayri Müslümlerden, özellikle Türklere karşı hep düşman tavırlar sergileyen Taşnaklardan oluşması Azerbaycan'ın gerçek faciası olarak da değerlendirilebilir.

³ 24 Temmuz 1923'te Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu bir kez daha tekrarlanınca (*tek değişiklik başkentin Şuşa değil, Hankendi olmasıydı*) Ermeniler büyük hayal kırıklığına uğradılar. 1927'de, aralarındaki siyasi ayrılıkları bir yana bırakan Taşnaklar, Bolşevikler, Menşevikler ve Sosyal Devrimciler, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için Moskova'ya başvurdular ancak destek bulamadılar. Stalin'in bu çözülmemiş sorunu, iki tarafa da müdahale etmek için kullanmayı düşündüğü anlaşılıyordu. Böylece 1930 Stalin döneminin sürgün yıllarından sonra Sovyet rejimi tümüyle kök salmıştır. İkinci Cihan Muharebesinden zaferle çıkması bunu daha da güçlendirmiştir. Kırım Tatarları, Çeçenler, Ahıska Türkleri ve birçok Müslüman halklar ve Azerbaycan'ın aydın kesimi Orta Asya çöllerine ve Sibiryaya sürgün edilmiştir. Ermenistan'da yaşayan Türkler de 1948-1953 yıllarında sürgün olunmuşlardır. (Seydi 2007: 1171-1172).

Sovyetlerin iktidara geldiği tarihte Azerbaycan'ın yüzölçümü 113.895.97 km² iken sonraki yıllarda 86,6 km² olmuştur. N. Nerimanov aldatıldığını anladığı zaman Kreml'e (*Lenin yönetimi*) isyan yüklü mektuplar göndermeye başladı. Bu mektupların birinde şöyle denmekteydi: "*Durumun vahametini anlatmakta zorlanıyorum. Azerbaycan'a ait önemli bölgelerin Taşnaklara verilmesi telafisi zor olan sorunlar yaratacaktır. Kreml, Taşnak komünistlerin kötü amellerine son vermezse, tüm Müslüman Şark bizden (yani komünistlerden) yüz çevirecektir*" (Seydi 2007: 1171-1173).

Öte taraftan 1938-1948 yılları (*Stalin dönemi*) SSCB "suçlu milletlerin sürgün" dönemi olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca gösterdikleri çetin mücadeleye ve kazandırdıkları zafere rağmen Sovyetler, kendi halkından Türk ve Müslüman olanları "*halk düşmanı*" olarak ilan ederek cezalandırma yoluna gitmiştir. Ne tesadüftür ki bu sözde halk düşmanlarının hepsi Ermenistan'da yaşayan Müslüman halklardır. Anlaşılan o ki Sovyetlerin asıl amacı Ermenistan'ı Müslüman nüfusundan arındırmaktır.

Sovyet yönetiminin 23 Aralık 1947'de aldığı 4.083 sayılı karar ile Ermenilerin buralara göç ettirme politikası gerçekleşmiştir. Azerbaycan yönetimi göç politikasını kabul etmese de Moskova karşısında hiçbir gücü yoktu. 23 Aralık 1947'de SSCB Bakanlar Şurası'nın çıkardığı "*Ermenistan SSCB'den kolektif çiftlik sahibi ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan SSCB'nin Kür-Aras ovasına göç ettirilmesi hakkında*" kararname ile Azerbaycan Türkleri asırlardır yaşadıkları yurtlarını zorla terk etmeye başladılar. 4083 numaralı bu kararname "*Türksüz Ermenistan*" politikasını destekleyerek "*Büyük Ermenistan*" hayalini Azerbaycan topraklarında oluşturulmasını öngörmüştür. Bu kararın uygulanma aşamasında en son gelinecek nokta Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi olacaktır. Ermenistan'daki Türkler aynı iklim koşullarının geçerli olduğu Karabağ ve Nahçıvan'a değil, daha sıcak olan Kür-Aras ovasına göç etmeye zorlanmıştır. Buna göre Türkler eski göç yasasına göre yurtlarından çıkarılırken, Ermeniler yeni yasa ile yerleştirilecekti. Yurt dışından gelecek olan Ermeniler için her türlü hazırlık yapılmış ancak göç ettirilen Türkler için tedbir alınmamıştır. Çifte standardın uygulandığı bu göç konusu ile ilgili olarak halkın tepkisinden çekinilmiş, alınan göç kararları Azerbaycan kamuoyundan gizli tutulmuştur. Buna karşılık Sovyetler ve Ermeni yönetimi göç kararını kamuoyuna çekinmeden duyurmuştur (Mustafayev 2009: 399-406).

1948 yılının Haziran ayında Ermenistan'dan Azerbaycan'a ilk göçmen grupları gelmeye başlamıştır. 1948 yılı için 10 bin Azerbaycan Türkünün göçü öngörülmüştür. Nitekim aynı yılın Kasım ayında Ermenistan'dan Azerbaycan'a gelen toplam göçmen sayısı 10.584'ü bulmuştur. Trenlerle gerçekleşen göç aktarmalı ve düşük hızla çalıştıklarından yolculuk günlerce devam etmiştir. 2.834 kişilik 429 aile kendi imkânları ile yurtlarını terk ederek Azerbaycan'a gelmişlerdir. Hesaplamalara göre 1949'da ise Ermenistan'dan 40 bin Türk göç etmeliydi ancak bu imkânsızdı. Çünkü hiçbir

hazırlık yapılmamış ve göçmenlerin başka illere yerleştirilmeleri de yasaklanmıştı. Ermenistan ile yapılan görüşmeler sonucunda bu rakam 15 bine indirildi. Ancak Moskova 40 bin Türk'ün göçü konusunda ısrarlı olmuştur. Bunun anlamı şudur: Ermenistan'daki yurtlarından çıkarılan 40 bin Azerbaycan Türkü Kür-Aras ovasındaki boş arazilere doldurulacaktı. Sorunun aşılması için Azerbaycan Bakanlar Şurası Başkanı T. Guliyev, Sovyetler Birliği merkez komitesi sekreteri G. M. Malenkov'a müracaatta bulunarak, 1949 yılı için ancak 10 bin göçmeni karşılamak durumunda olduklarını belirtmiştir. Çünkü bu sayıdan fazla nüfus için daha çok ev, hastane, okul, iş ortamı, su ve elektrik teçhizatlarının yapılması gerektiği bildirilmiştir. Buna rağmen göçmen kartı verildiği halde yerleştirilemeyen pek çok insan istasyonlarda bekletilmiştir. 1949'da zor kullanarak, baskı yoluyla 54.000 kişi göç ettirilmiştir (Mustafayev 2009: 275-277 vd).

Ermenistan ve Karabağ'ın Türk Nüfusundan Arındırılması

XIX. yüzyılın başlarında günümüz Ermenistan ve Karabağ bölgesinde Türkler çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıktaydı. Ruslar Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bu bölgenin idaresini kolaylaştıracağını düşüncesiyle Ermeni nüfusunun artırılması politikasını benimsemiştir (Seydi 2007: 1171).

1950 yılı ile ilgili olarak kayıtlı olmayan göçmen sayısının tahmini 65 bin olduğu belirtilmiştir. Ancak onlardan bir kısmının geri döndüğü çeşitli kaynaklarda farklı sayılar ile ifade edilmiştir. 1951'de da göç işlemlerine devam edilmiştir. Ancak bu yılda farklı bir uygulama yapılarak köylülere ilave olarak eğitim düzeyi yüksek Azerbaycan Türklerinin de göçü planlanmıştır. Bu ailelerin Erivan'dan çıkarılması çeşitli baskılarla gerçekleşmiştir. 1952 -1953 yıllarında da Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç devam etmiştir. Bu yıllarda 3.155 ailenin ve ilaveten 1.376 Azerbaycanlının daha göçü kara bağlanmıştır. Resmi olarak yapılan göçler 1953'de Stalin'in ölümünden sonra durdurulmuştur. Ancak yine de bu yıldan sonra da 1956 yılına kadar kayıt dışı ve zorla yapılan göç olaylarının olduğu bilinmektedir. Stalin'in ölümünden sonra kısmen de olsa bir rahatlama dönemi olmuş, bu göçmenlerden bazıları hukuki yollara başvurarak tekrar kendi yurtlarına dönme hakkını kazanmıştır. Göçmenlerin nüfus sayıları ile ilgili olarak bazı ihtilaf- lar söz konusudur. Bunun nedeni resmi olmayan göçlerdir. Bilindiği üzere resmi olmayan göçler, göçmen kartı olmadan yaptırılan göçlerdir. Bu uygulama muhtemelen Türk nüfusu az göstermek amacı ile yapılmıştır. Resmi kayıtlarda göçmen nüfus 53 bin kişi olarak verilmişken, asıl göçmen nüfusu 150 bin üzerindedir. Yapılan göç siyaseti ile artık Ermenistan'da olası bir Türk problemine karşı kendilerini garantiye almış olarak rahat bir şekilde politikalarına devam etmişlerdir (Mustafayev 2013: 283-291).

Ermeniler 1960'dan itibaren yoğun bir şekilde Dağlık Karabağ ve Nahçıvan üzerinde toprak iddiasında bulunmaya başladılar. Bu doğrultuda yoğun bir şekilde medya ve siyaseti kanalıyla Türklere suçlamalarda buluna-

rak, Karabağ ve Nahçıvan üzerinde hak iddia etmişler. O yıllarda Ermeni basınında Anadolu toprakları için “*Batı Ermenistan*” ifadesini kullanmışlardır (Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, 2001: IX-X). 1962–1973 yılları arasında Ermenistan’a sadece 26 bin Ermeni göç etmiştir. Hatta Moskova, uyguladığı politikasına rağmen Ermenistan’ı 1972 yılında “*Halklar Dostluğu*” unvanı ile ödüllendirmiştir. 19 Mayıs 1964’de 2 bin 500 Karabağlı Ermeni’nin imzaladığı bir dilekçe SSCB Komünist Partisi birinci sekreteri Nikita Kruşçev’e verildi. Dilekçede Azerbaycan’ın ‘*şovnist*’ politikalar izleyerek Ermenileri ülkeyi terk etmeye zorladığından yakınıyor, Karabağ’ın Ermenistan’a ya da Rusya Federasyonu’na bağlanması isteniyordu. Anlaşılan SSCB hem kendi içindeki başka sınır tartışmalarını hem de Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki benzer anlaşmazlıkları körüklemekten korkmuştu. Moskova 1966’da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki tartışmalarda sadece izleyici olmayı seçtiyse de, 1967 Ağustos ayında Karabağ’da bir Ermeni’nin bir Türk tarafından öldürülmesi, Azerbaycan yetkililerin katili cezalandırmakta gönülsüz davranması, bunun üzerine çocuğun ailesinin de katili öldürmesiyle patlak veren olaylara Kızıl Ordu aracılığıyla müdahale etmek zorunda kalındı. SSCB’nin 1977 tarihli yeni Anayasası’nın 87. maddesiyle Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlılığı tekrar teyit edilince Ermenilerin umudu bir kez daha söndü (Necefoğlu 2004: 523-524; Mustafayev 2013: 283-289).

1979 yılı nüfus sayımlarına göre, Ermenistan genelinde 3.037.259 insan yaşamaktaydı. Bunun 2.725.000’ini Ermeniler oluştururken, Ermeniler arasında bir önceki sayıma göre artış 743.6 bin olmuş, bu da 3.7 oranında bir artış hızı demektir. Türkler arasındaki nüfus artışındaki bu düşüklüğün nedeni yapılan baskı ve gizli göçlerdir (Xelilov 2000: 21-29). Özellikle Eri van bölgesindeki Türk nüfusun azalması dikkat çekicidir. 1983’de Ermenistan’da Türklere karşı yeni bir gösteri dalgası yayılmaya başlamış, “*Ermeni soykırımını*” iddiaları bahane edilerek eski Zengibasar’da (*Şimdiki Masis*) yer alan Uluhanlı’da Türklerin ev ve işyerleri yakılmıştır. Halka verilen zararın yanında Müslümanlara ait mezarlıklar da yağmalanmıştır. Bölgedeki Türkler, Türkiye sınırlarına kaçmak zorunda kalmıştır. Olaylar büyüyünce Sovyet Kızıl Ordu askeri birlikleri Türk köylerinin bulunduğu kentlerin sınırında nöbet tutmaya başlamışlardır (Qurbanov 2005: 448-454) 1920’lerde Karabağ nüfusunun yüzde 95’ini Ermeniler oluştururken, bu oran 1977’den sonra yüzde 76’ya düşmüş, Türk nüfus yüzde 24’e çıkmıştı. Nahçıvan’da ise 1923’te yüzde 15 olan Ermeni nüfus, 1979’da yüzde 1.4’e düşmüştü (Lütem 2007: 264-265).

Sovyetler Sonrası Karabağ’da Yaşanan Hareketlilik

Karabağ savaşının başlangıcı olarak 13 Şubat 1988 tarihini kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihte Karabağ’ın merkezi Stepanakert’te (*Hankendi*) on binlerce kişinin katılımıyla yapılan gösteri düzenlenmiş ve ilk kez burada Karabağ özerk bölgesinin Azerbaycan’dan ayrılıp Ermenistan sınırları içine katılması gündeme getirilmiştir. 20 Şubat 1988’de yapılan

toplantıda, "Karabağ Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti", Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrıldığı ve Ermenistan'la birleştiğini kabul etti. Ermenilere göre; Karabağ problemi diye bir şey kalmamıştır. (Yusubov 2007: 1135).

Geçtiğimiz yüzyılda dünya haritasında sınır, idari ve siyasi şeklinin değişmesine göre Kafkasya ile mukayese edilebilecek ikinci bir bölge yoktur. Kafkaslarda hem yerel coğrafyasından hem de jeopolitik bakımdan merkezi önem taşıyan vaka Karabağ bölgesidir (Necefoğlu 2004: 523-524). Karabağ bölgesinde:

1) *AGİT (Fransa-ABD-Rusya) Minsk grubunun çabalarının sonuç vermediği görülmektedir.*

2) *Ermeniler halen Rusya tarafından silah ve askeri üs şeklinde desteklenmektedir.*

3) *İran ile Ermenistan yakın işbirliği içindedir.*

4) *Azerbaycan'a sadece Türkiye siyasi desteğini sürdürmektedir.*

5) *Ermenistan, Nahçıvan bölgesini abluka altında tutmaktadır.*

6) *ABD ve Batılı ülkeler petrol için bölgede çıkar peşindedir.*

7) *Hem Gürcistan hem de Azerbaycan, Rusya ile olan ilişkilerinde kendilerini güvensiz hissetmektedirler*

8) *Türkiye iç sorunlar ve dış tehditler nedeniyle bölgede etkin rol oynayamıyor.*

Karabağ bölgesi Ermeniler açısından "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekleştirilmesi için sembol özelliği taşımaktadır. Karabağ'daki Ermeni nüfusunun bilinçli Rus politikalarıyla artırılarak, bu bölge Ermenilerin 'self determinasyon' hakkını uluslararası platformlarda kabul ettirmek suretiyle bölgenin bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması, akabinde referandumla Ermenistan'a birleştirilmesini sağlamak nihai hedeftir.

1985'te 'Glasnost' (Şeffaflık) ve 'Perestroyka' (Yeniden Yapılanma) diyen Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesi Karabağ Ermenilerini yeniden harekete geçirdi. 1987'de 75 bin imzalı bir dilekçe Gorbaçov'a gönderildi. 25 Şubat 1988'de Ermenilerin dini lideri Katholikos I. Vazgen, Gorbaçov'dan, Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına izin vermesini istedi. Azerbaycan'ın bu talep sonrasında, 27 Şubat 1988'de Bakü'nün kuzeyindeki 19 bin Ermeni'nin yaşadığı Sumgayıt şehrinde Azerbaycan Türklerinden oluşan bir gurup Ermenilere saldırdı ve resmi kaynaklara göre 26 Ermeni ile 6 Türk öldü. Olaylar yatıştıktan sonra Azerbaycan'da yaşayan 300 bin civarında Ermeni, Rusya ve Ermenistan'a göç ederken, Ermenistan'da yaşayan 250 bin civarında Türk de Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştı. 7 Aralık 1988'de Ermenistan'da 28 bin kişinin ölümüne neden olan büyük depremden sonra Moskova durumun vahametini anladı ve Karabağ özerk bölgesini kendisine bağladı. Ancak Azerbaycan'dan gelen baskılar üzerine tekrar fikir değiştirdi ve 28 Kasım 1989'da yönetimi yeniden Bakü hükümetine devretti. 13 Ocak 1990 Bakü'de 28 Ermeni, 6 Azerbaycan-

lının ölümüyle biten olaylar üzerine 19-20 Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun olağanüstü hal ilan ederek Dağlık Karabağ özerk bölgesine ve Bakü'ye harekât düzenledi. Harekâtın amacı Azerbaycan Komünist Partisinin başına Moskova yanlısı A. Mutallibov'u geçirmek olmuştur (Pompeyev 1996: 5-7). Böylece Azerbaycan toprakları birer-birer işgale maruz kaldı.

AB Şurası ve BM Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu kararlarla (822-853-874-884) Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak çekilmesi gerektiği vurgulanmıştı⁴. BM'in konusu kararlarında Ermeni işgalinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, devletlerarası alanda kabul görmüş sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri belirtilmiştir.

Ayrıca 30 Ocak 1992'de AGİT'e üye olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27 Şubat 1992'de Prag'da yapılan toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir. 1997'de, AGİT Minsk grubunun almış olduğu Ermenilerin işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesi kararını dönemin Ermenistan Başkanı Levon Ter Petrosyan ilk başta sıcak karşılamışsa da, 1998'de Robert Koçaryan'ın devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur. 1999'da AGİT Minsk grubu kontrolünde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi, BM ve 1996 Lizbon kararlarının hiçe sayılması anlamını taşıması yüzünden Azerbaycan yönetimi (*eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev*) tarafından haklı olarak reddedilmiştir (<http://www.ermenisorunu.gen.tr>).

2005 Ocak ayında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi genel kurulu tarafından işgale dair yeni bir karar daha çıkmıştır. Benzer kararlar 2011 yılına kadar BM, AB, AGİT, Minsk grubu, İslam teşkilatı vb. kuruluşlar tarafından çıkmış, sorunun çözümüne somut bir adım atılmadığı görülmektedir. 2012 yılında da AGİT grubunda her iki ülkenin liderleri değişik platformlarda bir araya gelse de görüşmelerden netice alınamamıştır (Yalçınkaya 1998: 256).

---

⁴ Azerbaycan Anayasasının 11. maddesinin ilk 3 fıkrası toprak bütünlüğünü ele almaktadır. 1) Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisi vahittir, dokunulmazdır ve bölünmezdir, 2) Azerbaycan Cumhuriyetinin dâhili suları, Hazar denizi'nin Azerbaycan Cumhuriyetine ait olan kısmı, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerindeki hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinin terkip hissesidir, 3) Azerbaycan Cumhuriyeti arazisi başkasına ait olamaz. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi arazisinin hiçbir bölümünü hiçbir şekilde kimseye vermez. Yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin kararı ile Azerbaycan'ın bütün ahalisi arasında referandum yolu ile Azerbaycan halkının iradesi esasına dayanarak devlet sınırları değiştirilebilir. (Azerbaycan Cumhuriyetinin Konstitusyası 2004: 5-6).

Karabağ Savaşı Ekseninde Azerbaycan Petrolünün Önemi

Çarlık döneminde Rusya'nın petrol ihtiyacı Bakü'den karşılanıyordu. Petrol, Volga (*İdil*) nehri üzerinden Rusya'nın tüm şehirlerine taşınmaktaydı. Bolşeviklerin ilk işi Taşnakları kullanarak şehri işgal etmek ve özellikle petrol konusunda söz sahibi olmaktı (Elekberli 1994: 32-72).

Bilindiği üzere petrol, devletlerarasında her zaman etkisini gösteren bir madde haline gelmiştir. Petrol için verilen mücadeleler bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle 1900-1920 dönemleri hâkim ülkeler sırf petrol için Birinci Dünya Savaşına girmeyi göze almışlardır (Süleymanov 1989: 64-65). Neticede galip ülkeler tarafından petrol bölgeleri kendi nüfus alanlarına geçirilecek şekilde paylaşılmış, özellikle Orta Doğu ve Azerbaycan petroleri, Batılı devletlerin mücadele alanı olmuştur (Sariahmetoğlu 2006: 30; Qasimov 2000: 56-57).

Karabağ meselesinde petrol politikası sebebiyle birçok ülke yön ve fikir değiştirerek Azerbaycan'ın yanında saf tutmuşlardır. Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının tarihi ve hukuki ihlaller nedeniyle işgali Ermenilerin dış politikasının manevra alanını ciddi bir ölçüde daraltmıştır. Çünkü bunun Ermenistan'a ağır bir yük getirdiği görülmektedir. Azerbaycan ve Türkiye şu ana kadar bu konuyu dünya kamuoyuna yeterli düzeyde anlatmamıştır. Onun için Ermenistan bu konuda çok rahat davranmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye petrolün Bakü'nün güneyinden İran'a inmesini daha sonra değiştirerek Nahçıvan üzerinden Türkiye'ye girmesini savunmuştur. Böylece petrolün Akdeniz üzerinden İskenderun'a indirilmesini gerçekleştirmiş olacaktır. Fakat ABD ve Batılı şirketler birliği İran'dan geçmesine sıcak bakmamıştır. Dolayısıyla petrolün ya mevcut boru hattından Karadeniz'e ulaştırılması ya da Gürcistan üzerinden Bakü-Ceyhan boru hattıyla Akdeniz'e indirilmesi üzerinde seçim yapılmalıydı. Böylece Bakü-Ceyhan hattı gerçekleşmiş oldu (Aliyev 1998: 5-17). 2.5 milyar dolar maliyeti olan Bakü-Ceyhan hattının uzunluğu 1.700 km'den 1.10 km'e düşüren ve maliyeti 2 milyar dolara çeken Ermenistan hattı Ankara ve Bakü tarafından Karabağ sorununun çözümüne bağlandı (Sariahmetoğlu 1998: 23). 1988'den beri 24 yıl zarfında, Karabağ savaşı ve ardından 1994 ateşkesinden sonra bölgedeki gelişmeler istenilen sonuca ulaşmadı.

AGİT, Karabağ problemini çözmeye yönelik Minsk grubu kararları anlaşmazlığının aşamalı çözüm teklifi gerek Azerbaycan gerekse de Ermenistan tarafından prensip itibarıyla kabul edilmiştir. ABD başta olma üzere Batılı ülkelerin Kafkaslar ve Karabağ sorununa gösterdikleri hassasiyetin aslında Hazar petrolleriyle ilgili stratejik ilgilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda gündemde olan TANAP projesi de bu boru hatlarının bir devamı veya alternatifi gibi görülmektedir.

Türkiye ise soğuk savaşın sonuna kadar geçmişteki çok kültürlü ve doğal zenginliğinden yararlanma yoluna gitmemesi ile Osmanlı gibi dev bir

geçmişini neredeyse unuttur hale geldi. Öte yandan bu zamana kadar sadece dört teşkilat kurabilmiştir.

1) KEİK (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi-1992)

2) ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı), (Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan)

3) TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı-1994), (İç Asya, Gürcistan, Azerbaycan, Balkanlar)

4) Medeniyetler İttifakı Formu (Türkiye ve İspanya eşbaşkanlığında)

İkinci Dünya Savaşından sonra en önemli olaylardan biri de Sovyet petrol üretimi ağırlık merkezinin yer değiştirmesidir. Bu merkez Bakü'den 1.500 km kuzeye Volga ve Ural dağları arasındaki bölgeye kaymıştır. Bölgede petrol ilk dönemlerden beri Rusya'nın tercihleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu siyasi ve iktisadi gelişme iki açıdan ele alınabilir.

1) Ülkenin emperyalist güce karşı bağımsızlığını kazanmasından sonra bu bağımsızlığını iktisadi, sosyal ve kültürel yapılanmalarla pekiştirmesidir. Yeniden emperyalist gücün kontrolüne girme ihtimalinin her geçen gün azalmasıdır.

2) Ülkenin siyasi durumuyla ilgilidir. Azerbaycan, siyasi durumun karmaşık olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu da Kafkasların yeniden yapılanması ihtimalini azaltmıştır (Kocaoğlu 1998: 117-142).

Rusya her zaman Hazar denizinin kontrolünü eline almayı amaçlamıştır. Bu amaçla da tarihen Ermenileri kullandığı bilinmektedir.⁵

Sonuç

Bilindiği üzere vaktiyle Zengezur'da baş veren olaylar sonrası Ermenilerin esas amacı Karabağ'ı tümüyle Türklerden temizlemek olmuştur. Bölgeyi işgal ederek Rus ve kendi ordularını yerleştirmişlerdir. Daha sonralar Azerbaycan parlamento üyesi Celil Soltanov tarafından bölgenin Azerbaycan parlamentosuna gönderdiği telgrafta (21 Ocak 1920) şöyle diyor: "Dört

---

⁵ Rus Çarı Birinci Alexander, "Coğrafya benim boğazlara sahip olmamı emrediyor. Eğer boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi sayılmam imkânsızdır." sözleriyle, Napolyon Bonaperte ise: "O dar boğazları Rusya'ya bırakmaktansa dünyanın yarısını bırakmayı yeğlerim" sözleriyle Türk boğazlarının önemini vurgulamıştır. Montrö antlaşmasına göre boğazlarının denetim hakkı Türkiye'ye tanınmıştır. Sözleşmeye göre Türkiye'nin güveliği ön plandadır. SSCB'nin dağılmasına rağmen Rusya dış politikasında Avrasya eksenine öncelik vererek, Kafkasya ve İç Asya'ya doğru yayılma politikasını uygulamaya başladı. Bölgede Ermenistan-Azerbaycan ve Rusya-Çeçenistan savaşlarının nedeni olarak Rusya'nın Avrasya eksenini dış politikasını göstermek hiç de yanlış değil. Öte yandan küreselleşen dünyada Azerbaycan petrolü hiç kuşkusuz dün olduğu gibi bugün de daha çok Rusya'nın iştahını kabartmaktadır. LUKOIL isimli Rus petrol şirketinin Azerbaycan petrol şirketinin (SOCAR) payından bile % 10 alarak uluslararası şirketler birliğine katıldığını görmekteyiz. Esas amaç petrolü sağlamaktan ziyade onun kontrolündeki oyunu, bölgede önemli güç olan İran ile işbirliği içinde sürdürülebilmek ve Hazar petrolüne egemen olma stratejisi yatmaktadır (Kocaoğlu 1998: 22-142).

gündür Ermeni çeteleri Zengezur'u top ateşine tutmaktadır. Kayıplar çoktur. Dinç ahali korkudan bölgeyi terk ediyor. Bölgenin masum insanları adından yalvarıyorum, hemen harekete geçin. Azerbaycan'ın güzel bölgesini işgalden kurtarın. Bilesiniz ki Zengezur'un ardından sıra Karabağ'a gelecektir. Topraklar elden giderse siz, Azerbaycan devleti ve halkı karşısında cevap vereceksiniz" (ARDA: F. 895, Sy. 1, İş. 299. 20, 21).

Nitekim 70 yıl sonra sıra Karabağ'a geldiği görülmüştür. Zorunlu göç politikası sonucu bölge işgal edildi. İşgalin ardından Ermeniler olaya haklılık kazandırmak için bölgenin kendilerine ait olduğunu içte ve dışta propaganda girişimine koyuldular. Ermenice yazılan tarih kitaplarında çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerde Ermeni tarihçiler Ermenilerin özel bir halk olduğunu belirterek tarihlerini mümkün olduğu kadar eskiye dayandırmakta, oysa verdikleri bilgiler de rivayetlere ve mitolojik efsanelere dayandığı bilinmektedir. Doğu Anadolu, Karabağ ve Nahçıvan toprakları Ermeni toprakları olarak belirtilmiştir. Günümüz Ermeni tarihçiliği de bunu böyle aksettirmektedir. Oysa Gürcü ve Rus kaynakları daha farklı bilgiler vermektedir. Ermeniler sadece Türkler üzerinde değil, aynı zamanda Farslar ve Gürcüler üzerinde farklı iddialarda bulunmaktalar. Rus araştırmacı V. L. Veliçko eserinde şöyle yazmaktadır: *"Ermeniler gelecekte başkenti Tiflis olan 'Büyük Ermenistan' peşinde de olacaklardır. Ermeniler bu yolda Gürcülere acımasızca yağma etmişlerdir. Tarihi kitabelerini, eski Gürcü yazıtlarının izlerini silmiş, kiliselerini zapt etmişlerdir. Gürcülere ait olan toprakları Ermenilere aitmiş gibi göstermişlerdir. Onları Ruslara şikâyet etmişlerdir. Türklerle karşı kıskırtmışlardır"* (Veliçko 1990; Mustafayev 2011-2012: 79-81).

Lenin ve Stalin'in de bu yönde saptamalarda bulunduğu bilgileri mevcuttur. Diğer bir saptama ise Taşnakların emperyalist planlara alet olduklarıdır. Rus arşiv belgelerine göre Türk ve SSCB planları arasında Taşnakların ortadan kaldırılması vardır. Kaynaklar bunu *'Müslüman-Ermeni boğazlaşması'* ve Taşnak Ermenilerinin oynadığı rolü *'Türklerin etnik temizleme politikası'* olarak tanımlar. Temel sorumlu olarak da dış güçlerin kıskırtması görülür (RFDTA, F. 821, Siy. 7, İş. 220, 41). Ermenilerin yaptıkları hakkında en iyi örnek kendi itirafları ve bazı Rus ve Gürcü bilim adamlarıdır. Bu konuda Kaçaznuni, Lalayan, Veliçko, Glinka, Çavçavadze, Karinyan vb. eserlerinde bilgi vermişlerdir. Bazı Ermeni aydınlarına göre, *'Kafkasya'da gelecek Ermenilerindir'*. Ermeni ırkçılığı öyle boyutlarda idi ki, Doğu Anadolu'da ve Kafkaslarda başka halk görmek istemiyorlardı. Ermeni aydınlarının ve din adamlarının çıkışlarıyla meselenin sürekli gündemde kalmasının gerçek nedeni bu olsa gerek.⁶

⁶ Ermeni patriği Narsis'in, Eçmiadzin Katolik'ine yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: *"Rus Çarı'na müracaat etmeliyiz. Osmanlı, topraklarının büyük bölümünü yitirmiştir. Geri kalan bölümüne de biz sahip olmalıyız. Bunun için biz Rus himayesine muhtacıyız. Ve her zaman Rusların teveccüh ve rağbetini kazanmalıyız. Şimdiden Ermeni meselesinin gündeme gelmesi için çalışmalıyız"* (Armaoğlu 1997: 567).

Sadece 70 yıllık SSCB dönemi boyunca olaylar yumuşamış gibi gözükse de Ermeniler fırsat buldukları ortamlarda hemen harekete geçmiş ve toprak iddialarını değişik platformlarda dile getirmiştir. 1905–1920 ve akabinde 70 yıl Komünist yıllarından Karabağ savaşına kadarki devrelerde tek amaç; “*Büyük Ermenistan*” yaratmak planı olmuştur. Oysa Ermeniler Mayıs 1918 Batum antlaşmasına kadar 9 bin km²’lik araziye sahip idi.

Ermeni komitecilerin Rusya, ABD ve Batılı devletlerin sırf kendi menfaatleri için ileri sürdükleri yalan vaatlerine kapılarak, Ermenileri büyük bir sefaletle sürükleyen ve bir milyon Türkün ölümüne sebebiyet veren bu hareketler bugün kapanması güç bir yara haline gelmiştir. Bir diğer yabancı gözülle de meseleyi körükleyicilerin başında yine Rusya’nın ağırlığını görmekteyiz (Gaillard 2003. 1-2).

Böylece Karabağ sorunu umut ve endişeler girdabında oyalanan ve ötelenen bir sorun haline gelmiştir. Netice itibariyle Azerbaycan topraklarının % 20’i işgal edilmiş, 1 milyon insan göçmen statüsünde yaşamakta ve onlarca insanın halen esir olduğu bilinmektedir. Durum böyle iken Erivan yönetimi ile koordineli bir şekilde çalışan Ermeni lobisi ezilmiş toplum kimliğine bürünmüşlerdir. Böylece soykırım iddialarıyla gerek Azerbaycan’da, gerekse Osmanlı topraklarında yaptıkları katliamları gizlemeye ve günümüzde işgal altında tutulan Karabağ bölgesini dünya kamuoyuna unutturmaya çalışmaktalar. Batı, ABD ve Rusya gibi ülkelerle öteleme politikası sergilediği görülmektedir. Oysa bu ülkeler kendi yayılcı çıkarları için onları kullanmayı amaçlayan politikalarını devreye sokmadan evvel barış ve dostluk içerisinde yaşayan Ermeniler ve Müslümanlar daha iyi bir gelecek için kendi ayrılıklarını barışa çevirmek ve mevcut sorunlarını çözmek durumundadırlar. Bilindiği üzere dışarıdan müdahale edilmediği sürece Ermeniler ile Türkler karşılıklı hoşgörü ve barış içerisinde yaşamasını bilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ALİYEYEV Heyder (1998), *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü*, İstanbul: Sabah Yayınları.
- ARMAOĞLU Fahir (1997), *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYDIN Mustafa (1991), “Karabağ”, *TDVİA*, cilt. 24, İstanbul.
- AYRAPETYAN Aşot (1992), *Pro Armenia*, sy. 61, çev: Emre Özkan, İstanbul.
- ELEKBERLİ Eziz (1994), *Qedim Türk Oğuz Yurdu-“Ermenistan”*, Bakı.
- GAILLARD Gaston (2003), *Türk-Ermeni Sorunu (Les Turcs-l’ Evrope)*, İzmir.
- İLKİN Qılman (1995), *Şexsiyyet*, Bakı.
- KOCALOĞLU A (1998). *Mehmet, Petro Strateji*, İstanbul.
- LÜTEM Ömer Engin (2007), “Karabağ Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara: ASAM Yayınları.

- MUSTAFAYEV Beşir (2009), *Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- MUSTAFAYEV Beşir (2011), "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, Ankara.
- MUSTAFAYEV Beşir (2011-2012), "Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri", *Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 51, yıl. 13, İstanbul.
- MUSTAFAYEV Beşir (2013), "Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları", Atatürk Üniversitesi *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED), sy. 49, yıl. 19, Erzurum.
- NECEFOĞLU Hacali (2004), "Kafkasya'da İstikrarın Tesisi Sorunu", Türkiye'nin Güvenirliği Sempozyumu, *Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler*, Elazığ: F. Ü. Yayınları.
- POMPAYEV Yuri (1996), *Qarabağ Qan İçinde*, Bakı: Azerbaycan Ensiklopediyası Neşri.
- QARABAĞI M. Yusuf (1991), *Tarix-i Safi-Qarabağnameler*, Bakı.
- QASIMOV Musa (2000), *Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Böyük Döwletlerin Azerbaycan Siyaseti*, cilt. 1, Bakı.
- QURBANOV Araz (2005), *Skazki Armiyanskikh Mudretsov*, Bakı.
- SARIAHMETOĞLU Nesrin (1998), "Kafkasya Ötesindeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları Konulu Bildiri*, İstanbul.
- SARIAHMETOĞLU Nesrin (2006), *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Ankara: TTK Yayınları.
- SEYDİ Süleyman (2007), "Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, cilt. 2, Ankara: ASAM Yayınları.
- SÜLEYMANOV Manaf (1989), *Oxuduqlarım, Eşitdiklerim, Gördüklerim*, Bakı.
- ŞİMŞİR Bilal (2006), *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- TAŞKIRAN Cemalettin (2000), "Karabağ Problemi", *Askeri Tarih Dergisi*, sy: 48, Ankara: ATASE Yayınları.
- VELİÇKO V. L. (1990), *Kavkaz. Russkoe Delo i Mejplemennie Voprosı*, Bakı.
- XELİLOV Aslan (2000), *Genosit Protiv Müslümskogo Naseleniya Zakafkasya V İstoriceskikh İstoçnikah*, Bakı.
- YALÇINKAYA Alâeddin (1998), *Türk Cumhuriyetlerinin Siyasi Gelişimi*, İstanbul.
- YUSUBOV İsmihan (2007), "Ermeni Yayılımcılığına Karşı Mütakabiliyet", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, cilt. 2, Ankara: ASAM Yayınları.

Beşir Mustafayev

Adres Kalendar Azerbaydžanskiy Respubliki, Bakû. 1920.

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918–1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Başkanlığı, no: 28, Ankara. 2001.

Azerbaycan Cumhuriyetinin Konstitusyası, II. Fasıll-Devletin Esasları, Madde: 11- Arazi Bütünlüğü, Bakı. 2004.

Bakinskiy Raboçii Qazeti, Dekabr, 1920.

Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler, T. C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara. Temmuz 1970.

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/2009>.

ARDA, F. 895, S. 1, İ. 299.

RFDTA, F. 841, S. 7, İ. 290.

RFDTA, F. 821, S. 7, İ. 220.